

KAÇ YAYLA? DOĞA-KÜLTÜR DÜALİZMLERİ ELEŞTİRİSİNDE BATESON ANTROPOLOJİSİNDE DELEUZE-GUATTARI FELSEFESİNE KAVRAMLARIN SEYRİ

S. Mete AKBABA*

ÖZ

Doğa, 19. yüzyılda teknik ve bilimsel gelişmeler ve akademinin kurumsallaşmasıyla felsefedeki öncelikli konumundan uzaklaşırken, araştırma nesnesi olarak doğa bilimlerinin konusu olmuştur. Genel olarak şeyleşme, bu bağlamda disiplinleşme sürecinde doğa bilimlerini takip eden sosyal bilimler, doğayı, artık insanlık ideali varsayılan kültür, uygarlık, toplum vb. tasarımlarının karşısına yerleştirmiştir. Doğa ne ideal olandır ne ideanın araştırıldığı yerdir, o artık ilkel olanın en kapsamlı adıdır. Toplumsal düzlemde ise doğal olan, arkaik geçmişin bir anomali olarak modern döneme uzanan kalıntılarıdır. Özellikle antropolojide, modern insanın tarih-öncesi geçmişi araştırılırken ilkel kabul ettikleri topluluklar incelenmiş ve onların neden doğaya hükmedemedikleri ve medenileşemedikleri tartışılmıştır. Uygar kalıbının dışında kalan toplulukları doğa durumunda kabul ettiği için insanmerkezci sayılabilecek bu geleneğin egemen olduğu dönemde, antropolog Bateson bu özcü anlatıları araştırmalarıyla eleştirmiştir. Topluluklar-arasını etkileşime dayalı bir alışveriş mantığıyla değil, ilişkisellik içerisinde değerlendirmiştir. Toplumsal değişimin evrensel bir mantığa sahip olabileceğini öne sürmüştür. Etnografyadan etolojiye varan incelemelerinde şizmogenez, yayla, rizom (köksap) gibi kavramlar üretmiştir. Deleuze-Guattari, Bateson'un kavramlarını alımlamış, türler arası farklılıklar yerine onların aynı düzlemde hangi koşullarda geçişlere sahip olduklarını tartışmışlardır. Bu çalışmada antropolojiden felsefeye uzanan bu kavramsal geçişin bağlamsal olarak nasıl yeniden üretildiği öncelikle birincil kaynaklara başvurularak tartışılırken laytmotif olarak doğa ile kurulan düalizmlerin nasıl eleştirildiği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: yayla, rizom, şizmogenez, düzenleme, Bateson, Deleuze, Guattari.

HOW MANY PLATEAUS? THE PATH OF CONCEPTS FROM BATESON'S ANTHROPOLOGY TO DELEUZE-GUATTARI'S PHILOSOPHY IN THE CRITICISM OF NATURE-CULTURE DUALISMS

ABSTRACT

In the 19th century, with technical and scientific advances and the institutionalization of the academy, nature moved away from its privileged position in philosophy and became the subject of natural sciences as research object. Following the natural sciences in the process of reification in general and disciplinization in this context, the social sciences placed nature in opposition to the designs of culture, civilization, society, etc., which are now assumed to be the ideal of humanity. Nature is neither the ideal nor the place where the ideal is investigated, it is now the most comprehensive nickname for the primitive. On the social dimension, the natural is the remnants of the archaic past that extend into the modern period as an anomaly. Particularly in anthropology, when the prehistoric past of modern human was being studied, the communities considered primitive were examined and it was discussed why they could not dominate nature and civilize. In the period dominated by this tradition, which can be considered anthropocentric because it considers communities outside the civilized mold to be in a state of nature, anthropologist Bateson criticized these essentialist narratives with his research. He evaluated the inter-community relationship not in terms of a logic of exchange based on interaction, but in terms of relationality. He argued that social change could have a universal logic. In his studies ranging from ethnography to ethology, he produced concepts such as schismogenesis, plateau, rhizome. Deleuze-Guattari, appropriated Bateson's concepts and discussed the conditions under which species have transitions on the same plane instead of differences between them. In this study, how this conceptual transition from anthropology to philosophy is contextually reproduced is discussed by referring to primary sources, and as a leitmotif how the dualisms established with nature are criticized is examined.

Keywords: plateau, rhizome, schismogenesis, assemblage, Bateson, Deleuze, Guattari.

* Doktora öğrencisi, Siyaset Bilimi, Hacettepe Üniversitesi; Arş. Gör., Sosyoloji, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi. s.meteakbaba@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9406-0252

Makalenin geliş tarihi: 08.05.2024
Makalenin kabul tarihi: 21.08.2024

Submission Date: 08 May 2024
Approval Date: 21 August 2024

Giriş

Antikite'den günümüze ulaşan çalışmalara bakıldığında, doğanın insanlık tarihindeki mazisinin sanat ve felsefe ile yaşıt olduğu iddia edilebilir.¹ Bir yandan mükemmelliğin temsili olarak ilk ilham kaynaklarından biridir, diğer yandan ilk nedenin, başlangıcın, arkhenin sınıdığı yerdir. Doğa, bütün olarak veya unsurlarıyla, ister insanın da parçası olduğu ister insanı çevreleyen şey olarak, içedönük yahut dışadönük bir soruşturmada, daha genel bir ifadeyle insanın kendini bilmesinde, incelemesinde ve soruşturmasında başvuru olan ilk kaynaklardandır. Örneğin, Antikite'den Rönesans'a dek idea-fenomen çatışmasını aşmak için doğaya öykünme olarak yorumlanabilecek mimetik düşüncenin olanaklarına başvurulmuştur.² Bir başka örnekte de doğanın, erken modern dönemde doğa durumu, doğal hukuk gibi kavramlarla klasik dönemdeki ideal soruşturmasındaki rolünün ötesine geçtiği görülür. İnsanın -daha doğrusu insanlığın bir bölümünün- evrensellik iddiasının mihenk taşıdır. Bu bağlamda doğa, evrensellik iddiasıyla başvuru politikaların epistemolojik olarak başlıca meşruiyet kaynaklarından biridir.³ Erken modern dönemden 19. yüzyılın ilk yarısına dek düşünsel alanda doğaya, sosyo-ekonomik gerçekliğe zemin kazandıran soyutlamalar için araçsal bir kaynak olarak başvurulduğunu belirtmek de yanlış olmayacaktır.

Akademik uzmanlaşma sürecinde önce teoloji ve felsefeyi içine alan, sonrasında beşerî ve sosyal bilimler olarak dallanacak sistematik araştırmada doğa artık şeylerin bütünü, ahengi veya kaosu, ideal olanı veya onun formlarını temsil etmemektedir. Modern dönem soruşturmalarında doğa artık şeyleşmektedir. Doğanın düşünsel bir konu olarak nesneleşmesi olarak ifade edilebilecek bu durum -günümüzde iklim krizinde olduğu gibi- somut veriler ile onun doğrudan göz önünde bulundurulmasını önerirken, sömürgeciliğe ve kapitalizme yönelik eleştirel tartışmalarda başvurulması ise onun -kimi zaman analogik indirgemeler olsa dahi- önemini hâlâ koruduğunu göstermektedir. Diğer

¹ Akademik yazım tekniklerine yönelik tartışmalarda, konunun ne kadar eski olduğundan bahsetmenin çoğu zaman ispatlanamayacak bir iddia olduğu, "dünya önce gaz ve toz bulutuydu, sonra x konusu..." gibi açılış cümlelerinin belagatten öteye gitmediği için metinden çıkarılması gerektiği eleştirisi yapılır. Ancak doğa-düşünce ilişkisiyle anlam kazanacak bir araştırmada, bir anlamda konu gaz ve toz bulutu üzerine olduğunda, böyle bir giriş makuldür.

² Neslihan Kıyar ve Necmi Karkın, "Mimesis'in Yapıbozumsal Dönüşümleri," *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* 3, no. 7 (2013): 93-98.

³ Mete Akbaba, *Eve Dönen Düşünce: Toplum-Doğa İlişkisinin Tarihsel Dönüşümü*, İstanbul: Runik Kitap, 2020, 56-96.

bir ifadeyle, çoğu zaman pedagojik gerekçelerle öne sürülen, doğa-kültür düalizmleriyle⁴ -hatta kimi zaman dikotomileriyle- temellendirilen doğa bilimleri-beşerî/toplum bilimleri ayrışması sistematik düşünüşte bir yarı meydana getirirse de doğa -bütünü, unsurları veya etkileriyle- yalnızca doğa bilimlerinin nesnesine indirgenerek kavranamaz.

Beşerî ve sosyal bilimlerin doğayı araçsal olarak kullanması ise 19. yüzyıl pozitivist öngörülerinin ötesinde verimli ancak bir o kadar da tartışmalıdır. Verimlidir çünkü insanı biricikliğinin ötesinde değerlendirme ve tartışma imkânı sunar. Tartışmalıdır çünkü doğanın dışsallığı ön-kabulüyle insan-merkezciliğe de kaynaklık edebilmektedir. Bu ikinci bağlamda üretilen bilimsel bilgi için öncü alan antropolojidir. Özellikle sömürgecilik dönemi bilimi olarak hayatiyet kazandığı dönemde, insanı anlamayı doğayı anlamak ile eş tutmuştur; umulan, “ilkel” insanı öğrenmek ve kavramaktır. Böylelikle insanlığın geçmişi, o anda mevcut fakat arkaik olarak kodlanmış topluluklar ile tespit edilebilecektir. Ne kadar ıssız gidilirse ve orada topluluklar “keşfedilirse”, o kadar tarihsel gerçeğe ulaşılabileceği varsayılmıştır. Bu nedenle, taşranın da taşrası olarak nitelendirilebilecek yaylalarda yaşayan göçebe ve yarı-göçebe yaylacı (pastoralist) topluluklar ve yaylacılık (pastoralizm), antropolojinin evrensel insanlık tasarımı avcı-toplayıcılara benzeyen ancak hayvancılık yapan ama tarımsal üretime de henüz geçmemiş toplulukları temsil ettiği için önemli bir araştırma sahası addedilmiştir.

Bu çalışmada, “yayla”nın nasıl toplumsal bir olgu olarak kavrandığı yani antropolojide ve sosyolojide nasıl yer edindiği ele alınmayacaktır. Böyle bir girişim ancak geniş bir literatür taramasının ve daha hacimli bir araştırmanın konusu olabilirdi. Bunun yerine, önemli bir antropolog, dilbilimci, göstergebilimci ve sibernetikçi olan -eserleri Türkçeye henüz kazandırılmamış- Gregory Bateson’ın başta “yayla” olmak üzere geliştirdiği kavramları değerlendirilecektir. Onun saha araştırmalarından kalkan, düşünsel bir derinliğe ulaşan kavramsallaştırmalarının seyri incelenecektir. Akabinde, Deleuze-Guattari felsefesinin Bateson’dan nasıl etkilendiği ve onun kavramlarını nasıl alımladığı incelenecektir. Doğadaki bir fenomen ve jeolojik bir terim olan

⁴ Bu çalışmada doğa-kültür düalizmden bahsedilirken, bu en geniş içeriğiyle -başlıkta da yer aldığı gibi- çoğul değerlendirilmiştir; kültür yerine insan, insanlık, uygarlık, medeniyet, toplum da kullanılabilirdi. Ayrıca Deleuze’ün virtüel-aktüel düalizmi olarak başka bir ikilik üzerinde çalıştığı ama bu araştırmanın sorunsallarıyla ilişkisinin bulunmadığını belirtebilirim.

yaylanın -ve ona eşlik eden köksap (rizom) gibi diğer “doğa”dan fenomenlerin-
20. yüzyılın ikinci yarısında tartışmalara nasıl ilham verdiği gösterilecektir. En
geniş çerçevede, günümüzde kültür olarak idealleştirilen teorik ve kurumsal
inşanın karşısındaki doğanın -ki tarihinin ironisi olarak klasik dönemdeki
bağlamının tam tersi konumdadır artık- antropolojiden felsefeye kültür eleştirisi
olarak nasıl kavramsal imkânlar sunduğu değerlendirilecektir.

Bateson’da Çifte Bağ, Şizmozenez, Yayla ve Rizom Kavramları

Gregory Bateson *Zihnin Ekolojisi*⁵ çalışmasında 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl
biliminin töz üzerine özcü bir şekilde odaklandığını, bu nedenle formların
özellikle bütün canlıları birbirleriyle nasıl ilişki kurduğunun incelemesinin göz
ardı edildiğini öne sürer. Birey, toplum ve ekoloji arasında, sibernetikçi bir
perspektifle sistem teorisi kurmaya çalışan Bateson, formlar olarak kastettiği
şeyler arasındaki bağlantıların ve örüntülerin ilişkiselliğini ortaya çıkarmayı
amaçlamıştır. Hatta, bu ilişkisellik incelemesinde akademik kariyerinin ileri bir
aşamasında yunusların iletişimi üzerine yoğunlaşmıştır, ki bu bir antropoloğun
etolojiye başvurması yani doğa-insan sınırının ötesinde doğrudan çalışması
olarak, özellikle döneminin koşullarını göz önünde bulundurunca çarpıcı bir
girişimdir.⁶ Epistemolojisini bu araştırma genişliği doğrultusunda tasarlamış ve
metodolojik kanıtlama aracı olarak -alışageldiği gibi tümdengelim veya
tümevarımı değil- abdüksiyonu tercih etmiştir:

Metaforlar, rüyalar, benzetmeler, alegoriler, sanatlar, bilimler, dinler,
şiiirler, totemizm, karşılaştırmalı anatomideki olguların
organizasyonu, tüm bunlar insanın zihinsel alanındaki abdüksiyon
örnekleri ya da örneklerinin toplamlarıdır. Açıkçası, abdüksiyon
olasılığı fizik biliminin de temellerine kadar uzanmaktadır;
Newton'un güneş sistemi analizi ve elementlerin periyodik tablosu
bunun tarihi örnekleridir. Tersine, abdüksiyonun beklenmediği bir
evrende tüm düşünceler tamamen imkânsız olurdu... Her
abdüksiyon, bir nesnenin, olayın ya da dizinin çifte ya da çoklu
tanımı olarak görülebilir. Bir Avustralya kabilesinin toplumsal

⁵ Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*, New Jersey: Jason Aronson, 1987.

⁶ Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, Çeviren Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan ve Mustafa Yiğitalp, 3. Basım, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2017, 343.

örgütlenmesini ve totemizmin dayandığı doğal ilişkilerin taslağını incelediğimde, bu iki bilgi gövdesinin birbiriyle abdüktif olarak ilişkili olduğunu, her ikisinin de aynı kurallara tabi olduğunu görebilirim. Her iki durumda da bir bileşenin belirli biçimsel özelliklerinin diğerinde yansıtılacağı ön görülür.⁷

Bateson öncelikle metaforik olabilecek bağlantıların ötesinde bir toplam ilişkisellik olduğunu vurgular. Bu tercihinde Kartezyen düalizm eleştirisi vardır. Sosyal bilimlerde özne-nesne, gözleyen-gözlemlenen ilişkisinin varsayıldığı gibi sabit olmadığı, daha genel olarak ise bilim insanlarının ekolojik karşılıklı ilişkiselliği ve dolayısıyla bütüncüllüğü (holizmi) reddettiği veya görmezden geldiği için Kartezyen düalizmin bilime egemen olduğu eleştirisini yöneltir.⁸ Bu nedenle disiplinler arası çalışmalarla, şeyler arasındaki ilişkilerin yeniden ortaya çıkarılması ve kavramsallaştırılması gerektiğini savunur.

Bir antropolog olarak Bateson, dönemindeki meslektaşlarından yalnızca topluluklar arasındaki farklılıkları değil, toplulukların devamlılığını ve bir aradalığını sağlayan farklılaşmanın ne olduğu sorunsalı üzerinde çalışmasıyla ayrılmaktadır. Araştırma konusunu olarak epistemolojik çerçevesine uygun bir şekilde, şeyleri değil, şeyler arasındaki ilişkileri ele alır. İletişimsel olanın, alıcı-verici olarak kesin taraflarının olmayacağını, sınırları kesin olarak belirli özne-nesne ayrımının temelsiz bir varsayımdan öteye gidemediğini savunurken antropolojinin olanaklarıyla elde ettiği verileri düşünsel alanda test eder. Örneğin, şizofreni durumunda yani bireylerin toplumdaki dışlanması ile toplumsal olanı ileriye taşıyan yaratıcı faaliyetler arasında bir ilişkisellik kurar. Klasik mantıksal tiplere göre, çevresel etkilerle genetik bir sorun bir araya geldiğinde şizofreniyi yaratır; Bateson ise -genetik veya çevresel faktörlerden öte- "çifte bağ"⁹ adını verdiği ilişkiselliğin değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Çifte bağ için gerekli beş durumun bir araya gelmesi gerektiğini varsayar: (1) Birinin kurban olacağı, iki veya daha fazla insanın bir arada olmasıyla kurulan zorunlu bir iletişimin varlığı, (2) tekrar eden deneyim veya deneyimlerin bulunması, (3) birincil negatif zorlayıcı edimsel bir zorunluluğun (*injunction*)

⁷ Gregory Bateson, *Mind and Nature: A Necessary Unity*, New Jersey: Hampton Press, 2002, 133-134.

⁸ Peter Harries-Jones, *A Recursive Vision: Ecological Understanding and Gregory Bateson*, Toronto: University of Toronto Press, 1995, 63, 138, 197.

⁹ Orijinali *double bind* olan bu kavram, Deleuze-Guattari'nin *Kapitalizm ve Şizofreni 1: Anti-Ödipus*'ta (s. 122) kimi zaman "çifte kısıkaç", *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Bin Yayla*'da "çifte bağ" olarak Türkçeye çevrilmiştir.

olması, (4) birincille çatışan, ona kıyasla daha soyut olan ama yine onun gibi yaşamı tehdit eden cezalandırıcı ikincil edimsel bir zorunluluğun olması, (5) kurbanın bu çıkmazdan kaçmasını engelleyen üçüncül bir zorunluluğun, yasağın veya emrin olması. Bateson bunların bir araya geldiği durumlarda Batı toplumlarında şizofreninin gözlemlendiğini, ancak başka kültürlerde bu durumlar bir araya geldiğinde -Zen Budizm'inden usta-çırak örneğini vererek şizofreni yerine ortaya çıkanın aydınlanma için uygulanan bir metot olduğuna dikkat çeker.¹⁰ Diğer bir ifadeyle, Bateson ailevi bağlara indirgenen şizofreni durumunda dahi sosyal ve politik olanın belirleyici olduğunu gösterirken, Deleuze-Guattari ile özdeşleşecek anti-psikiyatri (psikiyatriye karşı şizoanaliz)¹¹ akımının da temellerini atmıştır.

Çifte bağ, göstergibilimsel bilgi ile eylemler veya meta-iletişim yoluyla iletilen bilgi arasında bir karışıklık yaratan -en azından ilk bakışta- şizofrenleştirici bir durumdur. Deleuze-Guattari'nin ifadesiyle "biri diğeriyle çelişen iki tür mesajın eşzamanlı iletimidir."¹² Ancak bunun gündelik bir olay olması ise Bateson için önemli olandır.¹³ Bu durum toplumsal düzlemde şizmogenik dizileri başlatır. Diğer bir ifadeyle, şizofreni bu bağlamda bir anomali değildir, gündelik hayatta ona verilen cevaplarla yani çifte bağa verilen bir dizi olası yanıtta yalnızca biridir ve alternatif yanıtların nasıl düzenlenebileceği sorusuna verilen cevap olarak organizasyonu ise kümülatif deneyimi ve yaratıcılığı destekleyerek bireylerin ve grubun farklılaşarak nasıl devamlılık kazandığını gösterir. Özetle Bateson, çifte bağ ile ilk bakışta uyumsuz bir ilişkide, bireyin bulunduğu topluluğa nasıl uyumsuzluk ile uyum sağladığını ve daha genel olarak bir organizmanın çevresi ile evrimsel olarak nasıl bir bütünlük arz ettiğini tartışmaktadır.¹⁴

Bateson'ın kısaca açıkladığım ve örneklendirmeye çalıştığım epistemolojik ve yöntemsel teklifleri ışığında geliştirdiği başlıca kavramlardan "şizmogenez"i ele almak, antropoloji ile felsefe arasında kurduğu ilişkinin somutlaşması için önemlidir. Şizmogenez kavramını kullandığı ilk çalışmasında,

¹⁰ Gregory Bateson, Don D. Jackson, Jay Haley ve John Weakland, "Toward a theory of schizophrenia," *Behavioral Science* 1, no. 4 (1956): 253-254.

¹¹ Başak Ağın, *Posthümanizm: Kavram, Kuram, Bilim-Kurgu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020, 41.

¹² Deleuze ve Guattari, *Anti-Ödipus*, 122.

¹³ Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, 199-202.

¹⁴ John Tresch, "Heredity is an Open System: Gregory Bateson as Descendant and Ancestor," *Anthropology Today* 14, 6 (1998): 3-6.

bir grubun birlikteliğini incelemek için beş özelliğinin dikkate alınması gerektiğini öne sürer: yapısal, duygusal, ekonomik, kronolojik ve uzamsal, sosyolojik.¹⁵ Bu beş ayrı özelliğin kendi içinde ürettiği örüntüler sayesinde bir topluluk homojenleşip bir grup hüviyeti kazanabilir. Temel soruşturması ise birlik niteliğine sahip homojen grupların etkileşime girdiklerinde nasıl varlıklarını koruyabildikleridir. Etnografik gözlemlerine göre simetrik ve tamamlayıcı farklılaşmalar olmak üzere, gruplar etkileşim halinde varlıklarını koruyabilirler. Somutlaştırmak gerekirse, simetrik farklılaşma iki ülkenin silahlanma yarışıyla, tamamlayıcı farklılaşma efendi-köle ilişkisiyle örneklendirilebilir. Bu iki farklılaşmayı şizmogenezin görünümüleri olarak nitelendirir. Şizmogenez, ayrılarak veya yarılarak yeniden meydana gelmektir. Kavramı şöyle tanımlar:

Farklılaşma süreçlerine şizmogenez adını verdim. Bu olguların çok geniş bir sosyolojik ve psikolojik öneme sahip olduğuna inanıyorum ve bu nedenle bu olguları tanımlarken sadece Yeni Gine'de topladığım ve şizmogenez kavramının ilk olarak üzerine inşa edildiği çok yetersiz olguları değil, aynı zamanda Avrupa topluluklarında şizmogenezin ortaya çıkışına ilişkin daha az kabataslak olmayan gözlemleri de açıklayıcı malzeme olarak kullanacağım. Şizmogenezi, bireyler arası kümülatif etkileşimden kaynaklanan bireysel davranış normlarında bir farklılaşma süreci olarak tanımlayabilirim.¹⁶

Dünya Savaşları arası dönemde çalışmalarını sürdüren Bateson, Yeni Gine'deki kabileler arasındaki gerilimler ile Avrupa'da yükselen totalitarizmi, insan doğasından kaynaklanan -ki onun için bunun kaynağı da zihindir- evrensel bir davranış kalıbı şizmogenez üzerinden kavramaya çalışıyordu. Gruplar arası gerilimlerin ve çatışmaların kaynağını soruşturuyordu. Bu bağlamda, toplumsaldan önce biyolojik olanın belirleyici olduğunu öne sürer. Zihnin olgusal değişimleri düzenleme kapasitesinin etkin olduğu argümanı ile bu tezini savunur. Etik, eğitim ve evrim sorunsallarının bu şekilde çözülebileceğini iddia eder; çünkü, toplumsal olduğu varsayılan hiyerarşinin mantıksal bir tipoloji olarak kabul görüldüğünü ancak bunun hiyerarşi yaratmadığını ve soyut bir mantık

¹⁵ Gregory Bateson, "Culture Contact and Schismogenesis," *MAN* 35, (1935): 178-183.

¹⁶ Gregory Bateson, *Naven: A Survey of the Problems suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe drawn from Three Points of View*, Cambridge: Cambridge University Press, 1936, 175.

önermesi olmadığını iddia eder. Davranışsal olarak form kazanan şeyin temelindeki faktörler biyolojik ve zihinseldir.¹⁷

Bateson'ın Bali'de gerçekleştirdiği saha çalışmalarında şizmogenez sorununun olmadığını, bu nedenle tüm zamanlarda olmasa da son kertede stabil kabul edilebilecek bir toplum ihtimalini keşfeder.¹⁸ Batılı bir gözlemci olarak, ilkin anne ile çocuğu arasındaki ilişkinin farklılığı üzerinde durur:

Yukarıdaki genellemenin [evrensel şizmogenez varsayımına dayanan]¹⁹ en önemli istisnası yetişkinler (özellikle ebeveynler) ve çocuklar arasındaki ilişkide ortaya çıkar. Tipik olarak, anne çocukla küçük bir flört başlatır, penisini çeker veya başka bir şekilde onu kişilerarası faaliyete teşvik eder. Bu çocuğu heyecanlandırarak ve birkaç dakika boyunca kümülatif etkileşim meydana gelecektir. Ardından, çocuk küçük bir doruk noktasına yaklaşır kollarını annenin boynuna doladığında, annenin dikkati dağılır. Bu noktada çocuk tipik olarak öfke nöbetine doğru ilerleyen alternatif bir kümülatif etkileşim başlatacaktır. Anne ya çocuğun öfke nöbetinden keyif alan bir seyirci rolü oynar ya da çocuk gerçekten ona saldırırsa, annenin hiçbir öfke gösterisi olmadan saldırıyı savuşturur. Bu sekanslar ya annenin bu tür kişisel müdahalelerden duyduğu hoşnutsuzluğun bir ifadesi ya da çocuğun bu tür müdahalelere karşı derin bir güvensizlik geliştirdiği bir bağlam olarak görülebilir. Birikimli kişisel etkileşime yönelik belki de temel insani eğilim böylece susturulmaktadır. Çocuk Bali yaşamına daha fazla uyum sağladıkça, doruk noktası yerine bir tür devam eden yoğunluk [yeğlilik] yaylasının²⁰ ikame edilmiş olması mümkündür. Bu durum şu anda cinsel ilişkiler için net bir şekilde belgelenmemiştir, ancak kendinden geçme ve kavgalar için yayla

¹⁷ Bateson, *Mind and Nature*, 180-182.

¹⁸ Robert Shaw, "Bringing Deleuze and Guattari down to Earth through Gregory Bateson: Plateaus, Rhizomes and Ecosophical Subjectivity", *Theory, Culture & Society* 32, no. 7-8 (2015): 157.

¹⁹ Köşeli parantezler makale yazarına aittir.

²⁰ Yazarlar yaylayı, yeğlilik yaylası ve yeğlilik bölgeleri olarak da tanımlanmıştır. Bkz. Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Bin Yayla*, Çeviren Emre Sünter, İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2023, 171.

tipi bir sıralamanın karakteristik olduğuna dair göstergeler vardır.²¹

Bali kültüründe doruk/zirve olgusu olmadığı sonucuna varırken, anne-çocuk arasındaki fiziksel etkileşimden, sanat eserlerine, savaşlara kadar geniş bir alanda gözlemlenebildiğini savunur. Dahası, Balililerin bireysel etkileşimleri aşan ve davranışları sınırlandıran, kurallar koyan yasa anlayışına sahip olmadıklarına da işaret eder. Burada hatalar hem evrenin yapısına aykırıdır hem de kendileri de evrenin parçası oldukları için istikrarlarına ve düzenlerine aykırı kabul edilir.²² Kümülatif gerilimin ve onun sonucu doruğun yerine geçen şey, gruplar arası bölünmelere imkân tanımayan yayladır. Yaylanın yükseklikteki düzlük olması, bir zirve yerine bir durgunluğu temsil etmesi bu bağlamda vurgulanması gereken nüanstır.

Basit bir akıl yürütmeye, kapalı bir grubun etkileşimlerden yalıtılmış olacağı varsayımıyla istikrarlı bir topluluk olduğu kabul edilebilir fakat dikkat edilmesi gereken, Bateson'un topluluğun stabilitesi/durgunluğu ile kastettiğinin onun kapalı bir grup -veya gruplar bütünü- olmadığı iddiasıdır. Topluluğun kapalı olmasının hiyerarşi arz edebileceğini ve gerilim yaratacağını da öne sürer. Bu bağlamda, Deleuze-Guattari'de de karşımıza çıkacak, bir diğer kavram rizomun (köksap) hangi etnografik içerikle ortaya çıktığı önemlidir. Bateson bir Yeni Gine kabilesi Iatmul ile Avusturalya kabilelerini karşılaştırır, akrabalık ilişkilerini ve sınıf sistemlerinin benzerlikleri ve farklılıklarını inceler. Bunların diyagonal ve doğrudan düalist düşünceyi benimsediğini ve nesillerin değişimine önem verdiğini ancak Avustralya sistemleri ile Iatmul sistemleri arasında önemli bir fark olduğunu vurgular. Avustralya toplulukları sabit sayıda gruba ayrılmıştır. Hangi grupların kimlerle evleneceği belirlenmiştir. Iatmul sisteminde ise böyle katı bir sınırlama yoktur, Avustralya'daki gibi kapalı bir sistem olarak düzen kuramazlar. Iatmul düşüncesinde önemli bir temanın topluluklarının sonsuza kadar çoğalan ve genişleyen bir stok olarak görülmesidir. Bir kabile büyür ve bölünür; bir köy büyür ve koloniler oluşturur. Kapalı bir topluluk fikri, sürekli bölünen ve üreyen "bir nilüfer rizomu" gibi bir şeyle uyumsuzdur.²³ Nasıl ki yayla zirve veya doruk beklentisini yok eden yükseklerdeki bir düzlük ise, rizom (köksap) da kök-gövde-yaprak gibi dikeyliğin, dolayısıyla hiyerarşinin

²¹ Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, 97.

²² Jeffrey A. Bell, *Philosophy at the Edge of Chaos: Gilles Deleuze and the Philosophy of Difference*, Toronto: University of Toronto Press, 2006, 255.

²³ Bateson, *Naven*, 248-249.

kurulamayacağı yayılmadır. Ayrıca, yayla ve rizom, ilk bakışta doğadaki şeylerin metaforik kullanımları görülse de -şizofreni ve çifte bağ analizinde olduğu gibi- toplumsal ve siyasal gerçekliğin eleştirel analizinde başvurulan ve geliştirilen kavramsallaştırmalardır.

Deleuze-Guattari'de Kavramsallaştırma Mantiği Olarak Düzenleme

Deleuze-Guattari "yayla, rizom, çifte bağ, ekosofik düşünce, şizo-analiz" kavramlarını Bateson'ın felsefi-antropolojik girişiminden miras almış ve kapsamı genişletmişlerdir.²⁴ Öncelikle belirtmek gerekir ki, kavramları sabitlere, klasik anlamda tanımlara sahip değillerdir. Hatta yüklenen bağlamsallığın yoğunluğu nedeniyle, kavramları sadakatle takip etmenin imkânsız olduğu dahi iddia edilebilir.²⁵ Öte yandan, sabitlerinin olmaması onların boş gösterenler olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca, Deleuze-Guattari'nin sabitsiz kavram anlayışı onları göreceli-mutlak, sonlu-sonsuz varsaymalarından kaynaklanmamaktadır.²⁶ Örneklendirmek gerekirse, Deleuze *Bin Yayla*'nın kavramlar kitabı, felsefe yapmanın da kavramlar üretmek olduğunu iddia ederken, Bateson'ın öz eleştirisiyle uyumlu bir şekilde kavramdan ne anladığını da şöyle açıklamaktadır:

Kavram uzun süre boyunca bir şeyin ne olduğunu (öz) belirlemek için kullanıldı. Biz tersine bir şeyin koşullarıyla ilgileniyoruz: Hangi durumda, nerede ve ne zaman, nasıl vs.? Bize göre kavram, olayı söylemelidir, özü değil.²⁷

Kavramsallaştırmalarında sabitler olmamasına rağmen Deleuze'ün belirttiği gibi kavramın içeriği ve gelişimi durumlara bağlı olarak takip edilebilir, ki bu çalışma da bunun bir örneği olarak böyle temellenmiştir: Bateson'ın etnografik çalışmalarından ve felsefi çıkarımlarından mülhem kavram formasyonlarının değerlendirilmesi.²⁸

²⁴ Shaw, "Bringing Deleuze and Guattari down to Earth through Gregory Bateson," 152.

²⁵ Frida Beckman, *Gilles Deleuze*, Çeviren Mete Akbaba, İstanbul: Runik Kitap, 2020, 16-17.

²⁶ Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Felsefe Nedir?*, Çeviren Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 28.

²⁷ Gilles Deleuze, *Müzakereler 1972-1990*, Çeviren İnci Uysal, 3. Basım, İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2020, 32.

²⁸ Esasında Deleuze-Guattari'nin kavram makinası olarak nitelendirmesi yanlış olmayacaktır. Spinoza, Bacon, Hume, Leibniz, Nietzsche, Kant, Hegel, Marx, Freud,

Deleuze, *Anti-Ödipus* ve *Bin Yayla* arasındaki farkları ve ortaklıkları tartıştığı bir söyleşinin sonunda, doğa-kültür kopuşunu ve onu takip eden epistemolojik yarılmayı ortadan kaldırmaya giriştiklerini ve Bateson'dan yayla kavramını ödünç alarak neyi amaçladıklarını itiraf eder:

Doğa-kültür kopuşunu ortadan kaldırmanın ya da etkisini azaltmanın iki biçemi vardır. Biri, insan ve hayvan davranışlarını birbirine yaklaştırmak ibaret (Lorenz bunu endişe verici politik sonuçlarla yaptı). Biz ise diyoruz ki, düzenleme kavramı davranış kavramının yerini alabilir, ve bu yer değiştirme doğa-kültür ayrımının etkinliğini ortadan kaldıracaktır. Bir açıdan davranış hâlâ kontur demektir. Hâlbuki bir düzenleme, öncelikle son derece heterojen elemanların, doğal ya da yapay, bir bütün olarak tutulmasını sağlayandır: bir ses, bir renk, bir jest, bir pozisyon vs. Bu, davranışları önceleyen bir "dayanıklılık" problemidir. Dayanıklılık mantığa ya da matematiğe ilişkin olmaktan çok fiziğe ilişkin olan çok özel bir ilişkidir. Şeyler nasıl dayanıklılık kazanırlar? Son derece farklı şeyler arasında yoğun bir devamlılık olabilir. Biz Bateson'dan "plato" [yayla] terimini ödünç aldığımızda tam da bu yoğun devamlılık alanlarını tarif etmek istiyorduk.²⁹

Bateson'dan ödünç alınan kavramlara geçmeden, bir antropolog ile aralarındaki kavramsal geçişi anlamak için doğa-kültür ayrımının hangi düşünsel mantık zemininde yükseldiğini incelemek gereklidir. Bu nedenle, kavramsallaştırma yordamları özetlenmelidir.

Bateson, olumsuzlukların veya tarihselliklerin toplumsal gerilimleri açıklamak için belirleyici olduğu argümanlarının aksine evrensel bir zihin tasarımı öne sürer. Zihnin ekolojisi - evrenselliği tesis edici bir idea olarak zihnin iddiası bu bağlamı anlamak için önemlidir. Yukarıda kısaca açıklandığı gibi, şeyler arasında, parçalar veya ilişkiler değil, bütün oluşturacak ilişkiselliği irdelerken, yerellekle sınınanan veya şekillenen fenomenlerin ötesinde düzenleyici olanın ne olduğunu araştırır. Doğal olanın kültürel olana karşı son kertede belirleyici

Bergson, Lacan, Foucault, Blanchot, D.H. Lawrence, Proust, Kafka, Beckett gibi sayısız isimden ilham alan, sabitsiz (veya durumsal ve bağlamsal) şablonları içinde onları eleştiren, eriten ve sonuçta kendi düşünsel çerçevelerini üreten bu ikilinin kavram inşa süreçlerinin anlaşılması için böyle bir kısıtlamanın zorunluluk olduğunu düşünüyorum.

²⁹ Gilles Deleuze, *İki Delilik Rejimi: Metinler ve Söyleşiler 1975-1995*, Hazırlayan David Lapoujade, Çeviren Mahir Ender Keskin, 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017, 185.

olduğunu iddia eder. Bu bağlamda, Deleuze-Guattari de Bateson'ı takip eder ancak bu takip farklı bir bağlamda yükselmektedir. Onların kültürel olanı en geniş anlamıyla psikanaliz olarak vücut bulmuştur. Kısaca açıklamak gerekirse, Bateson'ın zihnin rolüne paralel bir şekilde şeyler arasında kurulan ilişkisel düzenleme mantığına başvururlar. Böylelikle çokluğun ve olayların anlaşılabilirliği varsayılır. Bu bağlamda davranışsal olan yalnızca kategorik olarak açıklayıcı bulunur ama şeyleri nihayetinde birlik ve öze indirger. Bu da ikiliklerle devam eden epistemolojik kopuşların sürdürülmesine neden olur; çünkü şeylerin bir arada oluşu yerine özsel ayrımlar apriori ve belirleyici kabul edilmiştir. Kavramlarının nasıl bir formasyona sahip olduğunu anlamak için öncelikle onların üstünde işleyen, bir nevi şeylerin nasıl bir genel bir çerçevede bir arada olabildiğini varsayan, düzenleme anlaşılmalıdır.

Öncelikle, çeviri kaynaklı karmaşa temel bir sorun teşkil edebilir. Bu nedenle diller arasındaki geçişteki nüansların altı çizilmelidir. Fransızcada kullanılan orijinal terim *agencement*, İngilizceye *assemblage* olarak geçmiştir. İngilizcedeki terim iki şeyin birleştirilmesini, bir araya getirmeyi ve yanlış bir şekilde analiz düşüncesini öne çıkarırken, orijinali birleştirmek, toplamak, bir araya getirmeyi yani heterojen şeylerin bir arada olabileceğini vurgular.³⁰ Türkçede de kimi zaman İngilizcedeki çevirinin doğrudan uyarlaması "asemblaj/asamblaj" kullanılmasına rağmen, "öbekleşme, ajansman, birleştirme, toplanma, düzenleme" olarak da çevrilmiştir.³¹ Bu karmaşada, yaygın olarak başvurulan "düzenleme"yi takip etmek makul görülmektedir. Düzenleme, kavram-kurucu ilke veya nöbetçi/röle kavram³² olarak da nitelendirilmektedir.³³

Deleuze-Guattari'ye göre düzenlemenin temel yapısında üç şey bulunur: Koşullar, unsurlar/kavramlar ve failer. Kendi ifadeleriyle: Soyut-makine, somut düzenleme ve persona. Koşullar dışsal ilişkiler ağıdır. Düzlem olarak nitelendirilir, düzenlemenin parçalarını taşıyan soyut makinelerdir. Somut düzenleme bir makine işlemcisi gibidir, ilişkilere göre farklı çıktılar verir.

³⁰ Thomas Nail, "What is an Assemblage?," *SubStance* 46, no. 142 (2017): 22.

³¹ Şefika Aydın ve Murat Şentürk, "Asamblaj Kavramı ile Aktör-Ağ Teorisi Arasındaki Bağlantıların İncelenmesi: Asamblaj Kentçiliği," *TESAM Akademi Dergisi* 9, no. 1 (2022): 293.

³² Couze Venn, "A Note on Assemblage," *Theory, Culture & Society* 23, no. 2-3 (2006): 107.

³³ Çeviri sorunu veya karmaşasından dolayı, düzenlemeyi bir diğer önemli Fransız düşünür Foucault'nun metinlerinde de görürüz ancak bu düzenleme Deleuze-Guattari'nin "agencement"ı değil, "dispositif"tir. Bkz. Ali Akay, *Tekil Düşünce*, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.

Kavramlar “makinenin tasarlanması olarak somut düzenlemelerdir.”³⁴ Koşullar ile unsurlar/kavramlar arasında birlikte uyarlanma vardır, biri değiştiğinde, diğeri de değişecektir. Bu nedenle analizlerin kesin bir sonucu olamaz, sürekli yenilenmelidir. Fail ise alışlageldiği gibi kendini bilen özne değıldir, kolektif öznenin içindeki üçüncü tekil şahıstır. Bir anlamda topluluk kendini bu üçüncü şahıs üzerinden ifşa eder.³⁵ Bu üç öge bir araya geldiğinde bir düzenleme teşkil eder. Örneğin, DeLanda’nın heterojen ögelerin bir arada oluşunu bir hayvanın yürüyüşü ile aktarır. Yürüyen bir hayvan hem toprak zeminle hem de yerçekimiyle bir birliktelik oluştur. Bir topluluk da hayvan, zemin ve alan gibi ögelerle düzenleme kapasitesine sahiptir. Ancak bir şeyin özellikleri hakkında derinliğe sahip olsak dahi onu diğer şeylerle etkileşim içinde gözlemlemediğimizde düzenleme kapasiteleri hakkında da hiçbir şey bilmeyebiliriz.³⁶

Pozitivizmin ve yapısalcılığın güçlü olduğu bir dönemde ortaya atılan düzenleme ilkesi farklı olarak ne sunar? Düzenlemenin hedefi nedir? Bateson’dan devralınan kavramsal alet çantasının işlevselliğini anlamak için bu sorulara açıklık kazandırmak gerekmektedir. Deleuze-Guattari hem sosyal bilimlere hem doğa bilimlerine nedensel belirlenim ve lineer nedensellik ilkelerinin egemen olduğu bir dönemde, moleküler denilebilecek düzeyde şeyler arasındaki ilişkisellikten yararlanırken, daha önce belirtildiği gibi bunu bilimin imkânlarına başvurarak gerçekleştiriyorlardı. Düzenlemenin bilimsel kökenleri olarak şunlar gösterilir: “ortaya çıkma ve oluş (örneğin ontojeni ve filojeni), adaptasyon, sibernetik sistemler (geri-bildirimli açık sistemler) ve post-yapısalcı matematik (örneğin kaos, karmaşıklık, dizi).”³⁷ Bunlar, şeyleri sabitleme veya özleri aracılığıyla inceleme yerine, şeylerin uyarlanabilirlikleri ile nasıl dönüştüğünü inceleyen pratik çerçevelerdir. Diğer bir ifadeyle, Deleuze-Guattari dengesiz/dengedışı olayları tartışırken düzenlemeye başvurmuş, sosyal bilimlerin olanaklarının ötesinde doğa bilimlerinin gelişmelerini toplumsal-düşünsel boyuta taşımışlardır. Böylelikle, beklenmedik ve öngörülmez olan değişimleri, direnişleri, faillikleri, olayları açıklamakta yetersiz kalan çünkü belli

³⁴ Deleuze ve Guattari, *Felsefe Nedir?*, 40.

³⁵ Nail, “What is an Assemblage?,” 24-27.

³⁶ Manuel DeLanda, *Intensive Science and Virtual Philosophy*, Londra: Bloomsbury, 2013, 66.

³⁷ Couze Venn, “A Note on Assemblage,” 107-108.

bir referans örgüsüyle sabitlenemeyecek şeyleri “oluş” ile değerlendirmeye olanak bulmuşlardır.

Deleuze, “en ufak gerçek bütünlüğün” bir söz, kavram, fikir veya imleyen olmadığını, “düzenleme” olduğunu iddia eder.³⁸ Düzenleme hem -yukarıda açıklandığı gibi- heterojen öğelerin düzenlemesidir hem de en küçük bütünlüktür. Düzenleme, özcü anlatıların, büyük (*grand*) teorilerin yahut vektörlerin bir araya getirilmesiyle çözüleceği varsayılan siyasal-toplumsal ilişkilerin değişkenliğini ortaya koymak için geliştirilmiş bir kurucu ilke niteliğindedir. Arzuyu, psikanalizin şablonlarından -veya psikolojizm indirgemeciliğinden- kurtarıp ona toplumsallığın oluşumunda hayati bir rol verebilmek ve kapitalizmin doğayı şeyleştirmesinde açıklayıcı bir konuma yerleştirmek, böyle bir düşünsel girişimle mümkün olmuştur veya siyasallığı belirleyen bir dışsal iktidar düşüncesi, bir klasik siyaset bilimi paradigması veya ideoloji teorileri yerine, bunların da üretilen bilgiye içkin olduğu, bunun hükmedici bir dışsallıkla değil, heterojen öğelerin bir arada oluşuna bağlı olduğu arzu ve söylem varsayımı da bu düzenleme mantığında anlam kazanmaktadır.

Son olarak, bu en küçük bütün olarak düzenlemenin tipolojileri üzerinden, siyasal-toplumsal düzlemde nasıl yer aldıkları ve işlerlik kazandıkları ortaya konulmalıdır. Dört tip düzenleme vardır: Teritoryal (yeryurtsal/bölgesel), devlet, kapitalist, göçebe. Teritoryal düzenlemede öne çıkan unsur somut düzenlemedir. Her şeyin ve herkesin belli bir yerinin olduğu kodlanmıştır. Devlet düzenlemesi, somut unsurları merkezileştiren soyut makinedir. Hiyerarşik olarak kendini üste koyarken, aileden siyasete ekonomi dışı zor araçları ile toplumsallığı kodlar. Kapitalist düzenlemede ise ilk ikisinde görülmeyen niceliğe zorlayan fail (persona) vardır. Bu düzenleme, niteliksel unsurları deşifre (*decode*) ederek, piyasa için üretim yapacak -niteliksiz ama niceliksel olarak- şeyler olarak yeniden kodlar. Sonuncu tipoloji olan göçebe düzenleme, sınırsız bir niteliksel genişlemenin potansiyelini barındırır. Bu düzenlemede koşul, unsur ve fail sınırlandırılmaz; ilkindeki gibi doğal, ikincisindeki gibi hiyerarşik, üçüncüsündeki gibi sayısallaştırma sınırlarından bağımsızdır.³⁹ Deleuze-Guattari felsefesinde hayati olan bu düzenleme tipolojisi tarihsel olarak göçebe halkları referans alırken, siyasal olarak öngörülemez olan devrim, isyan gibi olayların ancak mikro-politik olarak açıklanabileceği varsayımını savunulmasını temellendirir.

³⁸ Gilles Deleuze ve Claire Parnet, *Diyaloglar*, Çeviren Ali Akay, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2016, 69.

³⁹ Nail, “What is an Assemblage?,” 29-33.

Anlaşılacağı üzere, yayla ve rizom kavramları da bu tipoloji üzerinde anlam kazanmaktadır.

Yaylalardan Oluşlara Düalizmlerin Eleştirisi

Bin Yayla'da Bateson'a üç yerde doğrudan referans verilmiştir.⁴⁰ İlki, kitabın yapısını açıklamasıyla en önemlisi de sayılabilecek, şu pasajda geçer:

Bir yayla daima ortadadır, onun başı ya da sonu yoktur. Bir köksap yaylalardan oluşur. Gregory Bateson "yayla" sözcüğünü çok özel bir şeye işaret etmek için kullanır: kendi içinde titreşen ve bir doruk noktasına ya da dışsal bir ereğe doğru herhangi bir yönelim taşımaksızın gelişen sürekli bir yeğlilikler bölgesi. Bateson örnek olarak Bali kültürünü alıntılar: Anneyle çocuk arasında cinsel oyunlar ya da erkekler arasındaki kavgalar bu tuhaf yeğlilikli istikrarlılaştırmalardan geçer. "Bir tür sürekli yeğlilik yaylası orgazmın", savaşın veya doruk noktasının yerine geçer. İfadeleri ve eylemleri kendi içlerindeki değerlere göre içkinlik düzleminde değerlendirilmek yerine dışsal veya aşkın ereklerle ilişkilendirmek Batılı zihnin talihsiz bir özelliğidir. Örneğin, bir kitap bölümlerden oluştuğu için bir doruk noktaları, bitiş noktaları vardır. Peki bir beyinde olduğu gibi mikro-çatlaklar üzerinden birbiriyle iletişim kuran yaylalardan oluşan bir kitapta ne olup bitmektedir? Bir köksap oluşturacak ve uzatacak şekilde yüzeysel yeraltı gövdeleriyle başka çokluklara bağlanabilen herhangi bir çokluğa "yayla" adını veriyoruz. Onu yaylalardan oluşturduk.⁴¹

Giriş, gelişme, sonuç gibi bir düzeni olmayan bu kitap, başlıklarından da anlaşılacağı üzere kronoloji tanımayan bölümlerden, yazarlarının ifadesiyle yaylalardan oluşmaktadır. Kitap bir rizomdur (köksap); yaylalardan oluşmaktadır. Yaylalardan mürekkep bu çalışma ilkeleriyle hiyerarşi kurmayan, psikanalizde ilişki olarak kodlanan ilişkisellikleri ifşa eden ereksiz bir gezintidir. Bateson'da toplumun devamlılığını anlamak için başvurulan kavramlar bu sefer

⁴⁰ Bunlardan ikisi metin içinde, biri dipnottadır. Bu bölümde metin içinde kullanılanlar incelenmiştir.

⁴¹ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* 273, 32-33.

siyasal açıdan⁴² kapitalizmin yarattığı dizilere, şizofreniye yöneliktir. Deleuze-Guattari de şizogenik örüntülerin taşıdığı toplumsal gerilim potansiyelinin etrafında çalışırken yerliyurtlulaşma ve antitezi yaylaların çöküşüne neden olacağı varsayılan yersizyurtsuzlaşma kullanılır.⁴³

Düzenlemelerin ilki ve diğer düzenlemelerin temellendirildiği yeryurtsal düzenleme nasıl meydana gelir? Kadim anlatılarda da yer aldığı gibi, Deleuze-Guattari bu soruya önce “kaos” yanıtını verirler. Kaostan ortamın üretildiğini ve canlıların da dört tip ortama sahip olduğunu öne sürerler: “Dışsal ortam (malzemelere götürür), içsel ortam (tözlere götürür), ara ortam (sınırlara götürür) ve ilişik ortamı (enerji, algı-eyleme götürür).”⁴⁴ Ortamdaki eyleyici kuvvet ritimdir. Ritim kaosun zıttı olmamakla birlikte, ortamların kaosa cevabıdır. Bu sorunun nakarat yaylasında (bölümünde) ele alınması dikkate değerdir. Ritim tekrarlarında oluşur, ancak ona niteliğini veren (ritmik olma durumu) farktır. Yeryurtsal düzenlemenin önemi yeryurt denilen şeyin oluşmasıdır. Burada yalnızca aynı tür değil, aynı ortamda azami sayıda farklı tür uzmanlaşarak bir aradadır. Deleuze-Guattari bu argümanı -Bateson’ı anmadan ama onun mirasına bir saygı duruşu niteliğinde- temellendirirken etologların, etnologlara göre avantajlı olduklarını savunur. Onlara göre etologlar, -doğuştan gelen ve sonradan kazanılan gibi- önkabullere sahip olsalar da etnologlara kıyasla toplumsal, siyasal gibi yapısalılık tehlikesinden uzaktadırlar.⁴⁵

Yeryurtsallıkla ortam kazanmış insanın “hayvan-oluş”⁴⁶ aracılığıyla, doğa karşısında inşa edilen düalizmlerin nasıl eleştirdiklerini gösterilmektedir.

⁴² Deleuze’ün filozoflarla girdiği diyaloglardan ve tartışmalardan sıyrılıp siyasallaşması olarak nitelendirilebilecek Guattari ile iş birliği dönemi, filozofun göklerden yere inmesi olarak olumlu bir tınıya sahip olsa da birçok açıdan eleştirilmiştir. Örneğin Slovaj Zizek, bu dönemini iki temel nedenden dolayı eleştirir. İlki Deleuze’ün Anglosakson dünyada kendi başına yaptığı çalışmalarının bilinmemesine neden olmasıdır. İkincisi ve asıl neden ise bu ortaklıktan doğan çalışmaları Deleuze’ün en kötü çalışmaları olarak nitelendirirken siyasal olarak da yanlış konumlandığını düşünür. Bkz. Slavoj Zizek, *Bedensiz Organlar*, Çeviren Umut Yener Kara, İstanbul: MonoKL Yayınları, 2015, 55, 267.

⁴³ Shaw, “Bringing Deleuze and Guattari down to Earth through Gregory Bateson”, 158.

⁴⁴ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla*, 330.

⁴⁵ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla*, 338-346.

⁴⁶ Oluş; olmaktan, var olmaktan veya varlıktan hem içerik hem de formel/tanımsal olarak sabitlenemez olmasıyla ve herhangi bir öze gönderme yapmamasıyla kökten farklıdır. Ayrıca oluşun, burada ve şimdi olanın aslında arkasında farklı bir hakikat olduğunu öne süren herhangi bir metafizik iddiası da yoktur. Öte yandan, Deleuze’ün bir metafizik düzlemde çalışmadığı söylenemez. Bu metafizikle ulaşılmak istenen, bir kutbunda kültürel göreceliliği bulunduran natüralizmin zıttı ile birleştirilip eleştirilip aşılması olarak formüle edilebilir. Bu tartışma için şu makaleye ve makalenin de yer aldığı derginin Deleuze-Guattari metafiziği üzerine özel sayısına bakılabilir: Vincent Jacques ve Jérôme

Bateson'ın eleştirel perspektifini oldukça anımsatan bir şekilde, evrim ile türler arasında ilişki kurulurken ilişkiselliğin göz ardı edildiğini öne sürerler. Onlara göre inşa edilen doğa tarihinde "A ile B arasındaki ilişki terimleriyle düşünebilir," ama "A'nın x'e göre üretimi terimleriyle değil."⁴⁷ Diğer bir ifadeyle, doğa tarihi türler arasında bir kast sistemini varsayar ve insanı en tepe noktaya konumlandırır. Hayvan-oluşta ise insan doğa tarihindeki gibi ayrıcalıklı olmadığı gibi, mitlerdeki veya anlatılardaki gibi doğa-üstü konuma sahip değildir. Heterojenlerin bir araya gelmesiyle oluşan düzenlemelerde üç hayvan tipolojisi bulunur. Bu mimetik olmayan temsiller, imgesel düzlemde işlevsellik kazanırlar.⁴⁸ Bunlardan ilki bireyselleşmiş hayvanlardır. Kişiyi evcil hayvanları ile değerlendiren psikanalizin -hayvanı araştırmalarına dahil ettiği tek konudur- ödipal incelemelerinde kullanılır. İkinci tür insana karakter atfeden tipteki hayvanlardır. Mitlere konu olan bunlardır. Üçüncüsü ise çokluk oluşturan, şeytani bir anlam yüklenen hayvanlardır. Sürü, nüfus, oluş bu tipe dahildir. İnsanın hayvan-oluşu bu sonuncu tipte cereyan eder ve çokluk olması buradan geçer; sürüyle çokluğa girilir.⁴⁹ Bir büyülenme ve bulaşma ile hayvan-oluşa girildiği varsayılır. Hayvan-insan sınırı "şeytani" bir müdahale ile -bu veba veya büyü gibi hayvan-insan sınırlarının kalkmaya yüz tuttuğu durumlar olabilir- ortadan kalktığına artık insan hayvan-oluştadır. Örnek vermek gerekirse, savaş, suç, ayaklanma, cinsel inisiyasyon, çilecilik hayvan-oluşun formlarıdır.⁵⁰ Öte yandan, hayvan-insan sınırının bulanıklaşması veya kimi durumlarda -vampir anlatıları gibi- ortadan kalkması, türlerin esasında aynı şeyler olduğu veya bir aşamada aynılaştığı anlamına gelmemektedir. Bu durumu şöyle ifade ederler:

Varlık artık sözcüklerin dili olmayan bir dilde, artık biçimlerin maddesi olmayan bir maddede, artık öznelerin duygulanabilirliği olmayan bir duygulanabilirlikte ikisi [hayvan ve insan] için tek ve aynı anlamda söylenir. Doğaya karşı katılım, ama tam da bileşim

Rosanvallon, "Deleuze & Guattari's Metaphysics: Already "beyond nature and culture"" *Journal of the CIPH* 99, no. 1 (2021): 1-9.

⁴⁷ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla*, 248-249.

⁴⁸ Vincent J. Guihan, "Becoming Animal: The Animal as a Discursive Figure in and *Beyond A Thousand Plateaus*," içinde *An [Un]Likely Alliance: Thinking Environment[s] with Deleuze/Guattari*, editör Bernd Herzogenrath, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 267-268.

⁴⁹ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla*, 254.

⁵⁰ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* 262.

düzlemi, Doğa düzlemi tüm yapıntılarını kullanarak sürekli düzenlemelerini yapan ve çözen tüm bu katılımlar içindir.⁵¹

İlk düzenlemenin doğal olan olduğunu ve insanın hayvan-oluş ile doğal olandan ayrı düşünülmemeyeceğini değerlendirdikten sonra, bu çalışmanın konusunun dışında olsa da kısaca altını çizmek gerekir ki, Deleuze-Guattari'nin düşünsel şemalarının merkezindeki "-oluş/lar" yalnızca mikro sayılabilecek düzeyinde değildir. Mikro düzeyde olan bir analiz türü olan mikro politikadır, büyük harfle yazılan iktidarın dışında cereyan eden durumların araştırılmasında başvurulur. Diğer bir ifadeyle teorileri yalnızca türler arasındaki ilişkisellik ve ondan yükselen soyutlamalarla değil, siyasal ve toplumsal alanda da sınanabilir bir boyuta sahiptir. Diğer bir ifadeyle, nasıl ki Bateson Yeni-Gine'deki etnografik gözlemleri ile Avrupa'da yükselen totalitarizm arasında benzetme ötesinde yapısal -ama işlevselci olmayan- bir ilişki kuruyorsa, Deleuze-Guattari de insanın doğal durumundan topluluk oluşunu, bir anlamda savaş gibi "şeytani" durumların incelenmesine hipotez oluşturacak hayvan-oluş ile tartışmaktadır.

Bateson'ı referans gösterdikleri bir diğer yayla Organsız Beden (OsB) üzerine olan bölümdür. Burada, arzu üzerinden, Tao'daki kadın-erkek ilişkisindeki Yin-Yang benzetmesi ile Bateson'ın Bali saha çalışmasını arasında paralel bir okuma gerçekleştirirler.⁵² Her OsB yaylalardan oluşur ve diğer yaylalarla etkileşim halindeki geçiş bileşeni olarak nitelendirilir. OsB ile bütün-parça ilişkisini incelemeyi hedeflerken, bunu kavramsallaştırmayacaklarını çünkü onun hem arzu olan hem de -bastırılmasıyla- arzu olmayan olduğunu ve onu pratik veya pratikler bütünü olarak ele aldıklarını belirtirler. OsB bir anti-psikanaliz tasarımıdır; psikanalizin işlevsel olduğu ön kabulüyle incelediği arzu (arzulama-makinelerini) ile OsB çatışma halindedir.⁵³ Psikanalizin -fantezi, bastırma gibi- arzu unsurlarını arzuyu var eden parçalar olarak okuduğunu, bu nedenle psikanalizin bedenim imgesini fenomenleri ile karıştırdığını, kısaca bütünü ıskaladığını öne sürerler.⁵⁴ Yukarıda tartışıldığı üzere, bu eleştiriyi temellendiren mantık, Bateson'ın evrim eleştirisinde de, ilişkinin değil ilişkiselliğin değerlendirilmesi gerektiği argümanı olarak, bulunmaktaydı.

⁵¹ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* 273.

⁵² Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* 170-171.

⁵³ Deleuze ve Guattari, *Anti-Ödipus*, 23.

⁵⁴ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla*, 178.

Daha genel bir perspektiften okunursa, bu yaylada temel eleştiri yapısallı-ışlevselciliğedir. OsB'nin düşmanı organlar değil, organizmadır.⁵⁵ Bu tartışma sosyal bilimler için tanıdık; toplumun onu meydana getiren bireylerden daha fazlası olduğunu öne süren ekollerin temellendirilmesi olarak da okunabilir. Ancak Deleuze-Guattari bir adım daha öteye giderek, en yukarıdaki form olan bedenın organsız da var olduğunu iddia ederler. Mazoşistler, uyuşturucu bağımlıları, kanser hastaları, şizofrenler, aşıklar bu iddianın -Spinozacı bağlamda "arzunun içkinlik alanı" ve "arzuya özgü tutarlılık düzlemi" olarak örnekleridir.⁵⁶ Tözsel olarak bu yayladaki temel soru "bir uyuşturucu bağımlısının uyuşturucu almadan kendini uyuşturması mümkün mü" gibi ilk bakışta retorik algılanabilecek sorulara verilen yanıtta bulunur: OsB'lerin bulunabildiği düzlemler ile yeğnilik yaylaları arası geçişler süreklilik halindedir. Bu bağlamda töz çoğul değildir, tekildir. Daha sarıh bir ifadeyle, OsB'ler "tek bir tözün tözsel atfetmeleri"dir.⁵⁷ Bu bağlamda, töz onu sabitlere bağlayacak özcü bir çıkarımın sonucunda ortaya çıkmaz; tözler yaylalarda, yaylalar da tözlerde sürekliliktir. Böylelikle, cinsler arası ilişki etkileşimselliğın ötesinde, ilişkisellik ile incelenabilmektedir.

Sonuç

Sosyal bilimlerin felsefeden beslenmesi ne kadar yaygın ise, felsefenin sosyal bilimlere başvurması o kadar alışıl gelmemiş bir durumdur. Bu dengesiz alışverişin birçok nedeni olduğu gibi, doğrusal tarih anlatısına yerleştirilen disiplinleşme sürecinin getirdiği bir sonuç olması kuvvetle muhtemeldir. Nihayetinde, sosyal bilimler olarak anılan araştırma alanı, insanlık tarihine göre oldukça yakın bir zamana dek felsefe, tarih ve teolojinin birikim ve yöntemleriyle ve çoğu zaman onların çeşitli iktidar türleriyle kurdukları ilişkiler sonucu meydana gelen pratik kaygılarıyla değerlendiriliyordu. Öte yandan, Bateson ile Deleuze-Guattari arasındaki kavramsal geçiş yalnızca iki disiplinin (antropoloji ve felsefe) sınırlarının komşuluğu veya kesişimi yani disiplinler-arasılık ile açıklanamaz. Bir antropolog olarak kariyerine başlayan Bateson psikoloji, sosyoloji, dilbilim, etolojiye başvuruyor, bu alanların sorunsallarını tartışıyor ve literatüre özgün katkılar sunuyordu. Aynı şekilde Deleuze-Guattari -ne Deleuze

⁵⁵ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* 172.

⁵⁶ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* 167.

⁵⁷ Deleuze ve Guattari, *Bin Yayla* 179.

ne Guattari olarak- felsefe, psikanaliz, sosyoloji, estetik gibi alanların sorunsallarını tersyüz ederek, tarih yerine göçebe-bilim kurmayı amaçlıyordu; klasik anlamda iktidar için işlevsiz olanların tarihini yazıyorlardı. Bu düşünürlerin şeyler ve cinsler arası ilişkiselliğe yönelik teklifleri göz önünde bulundurulduğunda, doğa-kültür düalizmlerine yaslanan literatür için doğal bir eleştiri kaynağı olmaları kaçınılmazdı. Bu kavramsal derinlikten yararlanan bu çalışmalar, bugün sinemadan uluslararası ilişkilere birçok disiplinde önemli tartışmaların metodolojik kaynağı veya dayanağı niteliğindedir. Son olarak belirtmeliyim ki, Bateson'ın antropolojik çalışmalarının Deleuze ve Guattari'ye etkisi yalnızca bu makalede ele alınan metinlerle sınırlı değildir. Örneğin, Guattari *Üç Ekoloji* çalışmasında Bateson'a yine doğrudan başvurmuş, onun zihnin ekolojisindeki "bağlam" sorununu praksis ile eleştirmiştir.⁵⁸ Bunun yanında, Deleuze-Guattari'nin çalışmaları beslendiği kaynağa dönüp antropoloji araştırmalarına ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.⁵⁹ Son olarak, mevcut literatüre yönelik gözlemime dayanarak, Deleuze-Guattari'nin kavramsal araçları sosyal bilimler için ne kadar verimli bir kaynak sunuyor olsa da bunların Bateson'ın antropolojisine uzanan kökenlerinin farkında olunmadığı veya göz ardı edildiği söylenebilir.

⁵⁸ Felix Guattari, *Üç Ekoloji*, Çeviren Ali Akay, İstanbul: Hil Yayın, 27.

⁵⁹ Örneğin, Amazon yerlilerini Deleuzecü olarak nitelendiren ve bu bağlamda tartışan bir çalışma için bkz. Eduardo Viveiros de Castro, *The Relative Native: Essays on Indigenous Conceptual Worlds*, Chicago: HAU Books, 2015.

KAYNAKÇA

- Ağın, Başak. *Posthümanizm: Kavram, Kuram, Bilim-Kurgu*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.
- Akay, Ali. *Tekil Düşünce*. 3. Basım. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.
- Akbaba, Mete. *Eve Dönen Düşünce: Toplum-Doğa İlişkisinin Tarihsel Dönüşümü*. İstanbul: Runik Kitap, 2020.
- Aydın, Şefika ve Murat Şentürk. "Asamblaj Kavramı ile Aktör-Ağ Teorisi Arasındaki Bağlantıların İncelenmesi: Asamblaj Kentçiliği." *TESAM Akademi Dergisi* 9, no. 1 (2022): 289-315.
- Bateson, Gregory. "Culture Contact and Schismogenesis." *MAN* 35, (1935): 178-183.
- Bateson, Gregory. *Naven: A Survey of the Problems suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe drawn from Three Points of View*. Cambridge: Cambridge University Press, 1936.
- Bateson, Gregory. *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. New Jersey: Jason Aronson Inc., 1987.
- Bateson, Gregory. *Mind and Nature: A Necessary Unity*. New Jersey: Hampton Press, 2002.
- Bateson, Gregory vd. "Toward a theory of schizophrenia." *Behavioral Science* 1, no. 4 (1956): 251-264.
- Beckman, Frida. *Gilles Deleuze*. Çeviren Mete Akbaba. İstanbul: Runik Kitap, 2020.
- Bell, Jeffrey A. *Philosophy at the Edge of Chaos: Gilles Deleuze and the Philosophy of Difference*. Toronto: University of Toronto Press, 2006.
- de Castro, Eduardo Viveiros. *The Relative Native: Essays on Indigenous Conceptual Worlds*. Chicago: HAU Books, 2015.
- DeLanda, Manuel. *Intensive Science and Virtual Philosophy*. Londra: Bloomsbury, 2013.

KAÇ YAYLA? DOĞA-KÜLTÜR DÜALİZMLERİ ELEŞTİRİSİNDE BATESON
ANTROPOLOJİSİNDE DELEUZE-GUATTARİ FELSEFESİNE KAVRAMLARIN SEYRİ
HOW MANY PLATEAUS? THE PATH OF CONCEPTS FROM BATESON'S
ANTHROPOLOGY TO DELEUZE-GUATTARİ'S PHILOSOPHY IN THE CRITICISM OF
NATURE-CULTURE DUALISMS
S. Mete AKBABA

Deleuze, Gilles. *İki Delilik Rejimi: Metinler ve Söyleşiler 1975-1995*. Hazırlayan David Lapoujade. Çeviren Mahir Ender Keskin. 2. Basım. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2017.

Deleuze, Gilles. *Müzakereler 1972-1990*. Çeviren İnci Uysal. 3. Basım. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2020.

Deleuze, Gilles ve Claire Parnet. *Diyaloglar*. Çeviren Ali Akay. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2016.

Deleuze, Gilles ve Felix Guattari. *Felsefe Nedir?*. Çeviren Turhan Ilgaz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Deleuze, Gilles ve Felix Guattari. *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*. Çeviren Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan ve Mustafa Yiğitalp. 3. Basım. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2017.

Deleuze, Gilles ve Felix Guattari. *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Bin Yayla*. Çeviren Emre Sünter. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2023.

Guattari, Felix. *Üç Ekoloji*. Çeviren Ali Akay. İstanbul: Hil Yayın.

Harries-Jones, Peter. *A Recursive Vision: Ecological Understanding and Gregory Bateson*. Toronto: University of Toronto Press, 1995.

Jacques, Vincent ve Jérôme Rosanvallon. "Deleuze & Guattari's Metaphysics: Already "beyond nature and culture"." *Journal of the CIPH* 99, no. 1 (2021): 1-9.

Kıyar, Neslihan ve Necmi Karkın. "Mimesis'in Yapıbozumsal Dönüşümleri," *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi* 3, no. 7 (2013): 93-98.

Nail, Thomas. "What is an Assemblage?" *SubStance* 46, no. 142 (2017): 21-37.

Shaw, Robert. "Bringing Deleuze and Guattari down to Earth through Gregory Bateson: Plateaus, Rhizomes and Ecosophical Subjectivity." *Theory, Culture & Society* 32, no. 7-8 (2015): 151-171.

Tresch, John. "Hereditiy is an Open System: Gregory Bateson as Descendant and Ancestor." *Anthropology Today* 14, no. 6 (1998): 3-6.

Venn, Couze. "A Note on Assemblage." *Theory, Culture & Society* 23, no. 2-3 (2006): 107-108.